

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دخیره خوارزمشاهی

تألیف

سمیع بن حسن آیینی البحر جانی

جلدهای اول و دوم

بکوشش

ایرج افشار

مجتبی دانش پروه

جرجانی، اسماعیل بن حسن، ۴۳۴ - ۵۳۱ ق.

(ذخیره خوارزمشاهی)

ذخیره خوارزمشاهی جلدهای اول و دوم / تألیف اسماعیل بن حسن الحسینی الجرجانی؛
به کوشش محمد تقی دانش پژوه، ایرج افشار. - تهران: المعی. ۱۳۸۳ -

ج. (دوره ای) X-۰۳-۷۵۵۳-۹۶۴

(ج. ۱ و ۲) ۳-۱۵-۷۵۵۳-۹۶۴

ISBN 964_7553_03_X ISBN 964_7553_15_3 (v.1.2)

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.

۱. پزشکی اسلامی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴. ۲. داروشناسی

-- متون قدیمی تا قرن ۱۴. ۳. نشر فارسی -- قرن ۶ ق.

الف. دانش پژوه، محمد تقی، ۱۲۹۰ - ۱۳۷۵. ب افشار، ایرج،

۱۳۰۴ -- ج. عنوان.

۶۱۰ R۱۲۸/۳/ج۴۳

کتابخانه ملی ایران

محل نگهداری: ۸۰-۵۰۲۷ م

انتشارات المعی

ذخیره خوارزمشاهی، جلدهای اول و دوم

اثر: اسماعیل بن حسن الحسینی جرجانی

به کوشش: محمد تقی دانش پژوه و ایرج افشار

انتشارات المعی لیتوگرافی آران گرافیک

چاپ و صحافی: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

چاپ اول: بهار ۱۳۸۴ تیراژ ۱۵۰۰ جلد

شابک: (دوره ای) X-۰۳-۷۵۵۳-۹۶۴ ISBN 964_7553_03_X

شابک: (ج. ۱ و ۲) ۳-۱۵-۷۵۵۳-۹۶۴ ISBN 964_7553_15_3

چاپ اول: انتشارات دانشگاه تهران در سال های ۱۳۴۴ و ۱۳۵۰.

حق طبع مجلد ۱ و ۲ این کتاب برای ناشر محفوظ است.

قیمت:

یادداشت

با یاد محمد تقی دانش پژوه

دو مجلد از دوره کتاب بسیار نام آور ذخیره خوارزمشاهی بنا بر تصویب انجمن تألیف دانشگاه تهران و تأکید رؤسای وقت شادروانان دکتر منوچهر اقبال و دکتر جهانشاه صالح (مخصوصاً حسین گل گلاب و دکتر نصرالله کاسمی اعضای انجمن و تألیف همان دانشگاه) با همکاری دوست دانشمند متن شناس و متخصص نادرالمثال نسخه های خطی محمد تقی دانش پژوه در سلسله انتشارات دانشگاه تهران به چاپ رسید (۱۳۴۴-۱۳۵۰) و در دو مقدمه ای که بر آن دو جلد نوشته شد توضیح لازم گفته آمده است. پس از آن که صورت چاپی متن رواج گرفت بهره وری از آن برای پزشکان علاقه مند به آگاه شدن بر اصول پزشکی پیشین آسان شد.

همزمان اقدام دانشگاه تهران به چاپ کتاب، مرحوم دکتر جلال مصطفوی با همکاری دکتر محمد حسین اعتمادی، دکتر محمد شهراد که هر سه پزشک بودند چاپ دیگری از کتاب را با سلیقه پزشکانه آغاز کردند و انجمن آثار ملی چاپ سه کتاب آن را (چهار دفتر) انجام داد (۱۳۴۴ - ۱۳۵۶). آنان برین کتاب بعضی حواشی افزوده اند که جنبه ی پزشکی دارد، مانند افزودن اصطلاحاتی چند به زبان فرانسه یا لاتینی. ورنه از حیث متن شناسی کارشان چنین است که نوشته اند. نسخ متعدد ازین کتاب در کتابخانه های ایران و جهان موجودست و از جمله دکتر محمد حسین اعتمادی خود نسخه ای کامل در اختیار داشته است، ولی ابدأ نگفته اند کدام نسخه مأخذ استنساخ و ملاحظه آنها بوده است.

مرحوم مصطفوی نوشته است:

«نگارنده این سطور با همکاری و تشریک مساعی ایشان نسخ متعدد و مختلف این مجموعه نفیس را با مراجعه به کتابخانه های فوق الذکر با یکدیگر مقابله

کرده و چون در هر یک ازین نسخ اغلاطی وجود داشت با سعی و دقت فراوان و مقابله سطر به سطر این کتابها، صحیح‌ترین متن را انتخاب و پس از افزودن توضیح و تفسیرهای لازم اینک مجلد اول آن را تقدیم ارباب دانش و ادب می‌نمائیم» (جلد اول ص ۲۳ مقدمه).

اما مناسب ندیده‌اند مواردی از اغلاط نسخه‌ها را برای آگاهی مراجعه‌کنندگان در پاورق بنویسند. جز آن مشخصات هیچ یک از نسخه‌ها را چنانکه در تصحیح متون قدیم مرسوم است در مقدمه برنگفته‌اند.

روش و نگرش مرحوم دانش پژوه و من آن بود که متن بر اساس نسخه مختار چنانکه کلمات در آن مضبوط بوده نقش و ثبت و چاپ بشود.

چندی نگذشت که شادروان دکتر پرویز ناتل خانلری تصمیم کرد عکسی از نسخه خطی خوب و کاملی^۱ از ذخیره را که در افغانستان سراغ کرده بود به صورت «نسخه‌برگردان» (فاکسیمیل) به قطع اصلی چاپ کند. این نسخه که در انجامه‌اش تاریخ ۶۰۳ آورده‌اند با کوشش دوست فقیدمان علی اکبر سعیدی سیرجانی در سلسله «علم در ایران» (شماره ۲۰) بنیاد فرهنگ ایران در سال ۱۳۵۵ منتشر شد، با فهرست مندرجات کامل مرتب.

اقدام دیگری که در باره این کتاب گرانقدر حجیم سرانجام یافته تجسس پژوهشی ارزشمند و مفیدی است که دوست دانشمند دکتر جامی شکیبی گیلانی به نام «واژه‌های پزشکی پارسی - ذخیره خوارزمشاهی و راهنمای ساختن واژه‌های دانشیک در زبان پارسی» در سال ۱۳۶۳ منتشر ساخت و آن رساله‌ای است حاوی لغات و اصطلاحات ذخیره با به دست دادن معادل انگلیسی برای آنها و نقل عبارتها به طور شاهد.

۱. ازین حیث که بخش فرابادین هم در آن کتابت شده.

ظاهراً آخرین اقدامی که در باره ذخیره خوارزمشاهی شده چاپ حروفی دیگری در دو مجلد از کتابهای اول و دوم و سوم آن است که توسط آقای دکتر محمد رضای محرّری در دو جلد از سوی فرهنگستان علوم پزشکی انتشار یافته است (تهران، ۱۳۸۲). این نکته هم گفته شود که کتاب «یادگار» تألیف دیگر جرجانی با تصحیح آقای دکتر مهدی محقق اخیراً در سلسله انتشارات انجمن آثار و مفاخر فرهنگی به چاپ رسیده است (۱۳۸۳).

از ذخیره خوارزمشاهی خوشبختانه نسخه‌های زیاد بازمانده است. زیرا کتابی است که پزشکان قلمرو پارسی زبانی بدان نیازمند بوده‌اند. آقای احمد منزوی در فهرست نسخه‌های خطی فارسی هشتاد و هشت نسخه را برشمرده است مربوط به سال ۴۸۰ (؟) به بعد و در فهرستواره کتابهای فارسی (جلد پنجم) مقداری دیگر بر شمار آنها برافزوده.

مشخصات نسخه‌های چهارگانه‌ای که در نقل متن و چاپ آن مورد نگرش محمد تقی دانش پژوه و من بوده‌اند چنین است:

۱ - نسخه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران (شماره ۲ به خط ابو محمد بن محمد بن بنیمان همدانی که تاریخش را مخدوش ساخته و با الحاق رقم ساختگی ۵۴۶ خواسته‌اند آن را به زمان مؤلف نزدیک کنند. ولی نوع کاغذ و شیوه خط و عناوین کوفی نبشتن آن دلالت دارد بر این که می‌تواند کتاب نیمه اول قرن هفتم باشد. عناوین کوفی که در چاپ کنونی دیده می‌شود همه برگرفته از نسخه مذکور است.

۲ - نسخه شماره ۳۵۵۱ کتابخانه فاتح (استانبول) که فیلم آن به شماره ۴۵۱ در کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران نگاه‌داری می‌شود و آن به خط نسخ

احمد بن عمید الله بن علی مورخ رمضان ۶۷۰ است.

۳- نسخه شماره ۳۵۵۲ همان کتابخانه که از آغاز کتاب است تا قرآبادین بی تاریخ (فهرست میکروفیلما، ص ۱۰۲).

۴- نسخه متعلق به شادروان فرهنگمند منوچهر بزرگمهر که از پدرش مرحوم دکتر یوسف بزرگمهر (علیم السلطنه) به او رسیده بود و به خواستاری من اجازه داد که عکسی از آن برای کتابخانه دانشگاه بردارم.

تاریخ این نسخه ۶۸۰ هجری و به خط نسخ است. فیلمش به شماره ۲۹۲۴ در آن کتابخانه نگاهداری می شود.

از سرکار خانم المعی که علاقه مند به بازچاپ شدن این دو مجلد از کتاب ذخیره خوارزمشاهی شدند و با این اقدام یاد شادروان محمد تقی دانش پژوه تجدیدی شود - به همان صورت نخستین - از سوی بازماندگان دانش پژوه مخصوصاً دکتر محمد دانش پژوه که خود پزشک عالیقدر و دانشمندی است و خودم سپاسگزاری می کنم.

ایرج افشار

تهران - ششم اسفند ۱۳۸۳